

SAVREMENE EKONOMSKE DILEME, FAKTI I PARADOKSI

CONTEMPORARY ECONOMICS DILEMMAS, FACTORS AND PARADOXES

BOŽIDAR ROCA,

Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet Subotica

VESELIN DRAŠKOVIĆ,

Univerzitet Crne Gore, Fakultet za pomorstvo Kotor

Apstrakt : U ovom radu se razmatraju neka osnovna ekonomska pitanja vezana za teorijska modeliranja ekonomske stvarnosti, dominantno monističkog karaktera, kao i njihov značaj za kreatore makroekonomske politike. Komentarišu se dostignuća i nedostaci pojedinih ekonomskih teorija u istraživanju ekonomske dinamike, posebno s aspekta prognoziranja ekonomskih kriza. Analiziraju se smjene makroekonomskih paradigmi i razni pokušaji stvaranja sinteze ekonomskih teorija. Ukazuje se na paradoksalnost u pogledu zaostajanja praktične primjene (razvoja) ekonomskih instituta u odnosu na propagiranje institucionalizacije i nesumljive prednosti institucionalnog pluralizma. Polazi se od hipoteze da je za rješavanje nagominalnih ekonomskih problema i protivrječnosti potrebno sintetizovano znanje i stvaranje makar minimalne sinteze sastavljene od racionalnih jezgara različitih ekonomskih teorija, među kojima dominantno mjesto mora pripasti dostignućima neoinstitucionalne ekonomske teorije.

Ključne riječi : ekonomske teorije, makroekonomska politika, ekonomska kriza, ekonomski instituti.

Abstract : In this article some basic economics questions related to the theoretical modeling of the economic reality, dominantly of monetary nature, as well as their importance for creators of macro economy politics, are discussed. The advantages and disadvantages of some economics theories that analyze economy dynamics are argued, particularly from the aspect of economics crisis prediction. The changing of macro economy paradigm and various attempts of creating synthesis of economics theories, are analyzed. It is pointed out the paradox concerning the stoppage of implementation (development) of economics institutes in comparison to the propagation of institutionalization and undoubting advantages of institutional pluralism. The starting hypothesis for resolving accumulated economics problems and paradoxes is in the necessity of synthesized knowledge existing and creating at least minimal synthesis of rational cores of different economics theories, among which the dominant place must be reserved to the achievements of the neo-institutional economics theory.

Key Words : economics theories, macro economy politics, economics crisis, economics institutes.

JEL Classification: B50; B52; E 11; P30;
Original scientific paper; Received: October 05, 2010

„Odgovori ekonomista su pitanja za političare“

J. Robinson

1. Uvod

Poslednjih decenija ekonomisti (i ne samo oni, nego i brojni „multidisciplinarnici“) su se utrkiivali u disciplini matematičkog modeliranja ekonomske stvarnosti. Neki su za to dobili Nobelove nagrade. Svi ti modeli su ostali neuspješni u svojim namjerama da uspješno prognoziraju budućnost. Dinamička ekonomska stvarnost pokazala se prilično „neuhvatljivom“ za matematičko-statistički aparat i dinamički modelirane prognoze. Vjerovatno

je problem bio više u njihovom logičkom nego metodološkom paradoksu, koji se u dovoljnoj mjeri otkriva jednostavnim pitanjem: kako je moguće razvijati model za prognozu buduće privredne konjunktura, kad je za to preduslov da se zna na koji će način agenti prognozirati tu istu konjunkturu?!

Principom racionalnih očekivanja (koji takođe izaziva podozrenje, jer „racionalni agenti“ navodno treba da znaju sve unaprijed) pokušao se prevazići navedeni

paradoks. Ali, osim teorijski zavidnih dostignuća u dovoljno apstraktnim sferama, kvalitetne praktične procjene su izostale. Bihevioristi su bili makar realniji, pa su se na neki način boljim (ili: korisnijim) pokazala njihova istraživanja. Uostalom, D. Nort je 1993. u svom nobelovskom referatu tvrdio da „teorije ekonomske dinamike ne postoje“. Zaista, činjenica je da tradicionalni pristupi nijesu pružali objašnjenje volatilnosti procesa u ekonomskoj stvarnosti. Da li su savremeni pristupi u tom pogledu bolji? Posebno kad je činjenica da oni mnogo veću pažnju poklanjaju faktorima uspostavljanja ravnoteže, nego faktorima njenog narušavanja. Šta tek reći o novim i nepoznatim faktorima uticaja, koji se stalno pojavljuju u turbulentnoj ekonomskoj stvarnosti, a koje nije moguće predvidjeti u početnoj etapi analize i prognoze. Pri tome se mora imati u vidu razlika između *turbulentnosti* kao svojstva ekonomskih sistema, koje znači kretanje njihovih pojedinih elemenata raznim brzinama, od *volatlnosti*, koju karakterišu kolebanja u širokim dijapazonima.

Postojanje, preplitanje i diferencijacija mnogih kontroverznih teorija (principa, pristupa) u ekonomskoj nauci i njima korespondirajućih metodoloških osnova ukazuje na nepostojanje jedne ekonomske teorije, kao i čvrstog konsenzusa ekonomista po mnogim (čak i osnovnim) pitanjima. To dovodi u pitanje konzistentnost ekonomske nauke i može navesti na razmišljanje da se, ipak, radi više o umjetnosti nego o nauci. Ali, ekonomska nauka se ne može optužiti da nije slijedila praksu: *prvo*, zato što uvijek kasni i objašnjava fenomene koji su se već dogodili i *drugo*, što su se suštinski sve ekonomske teorije svrstale u dvije grupe (za tržišno regulisanje i za državno regulisanje) i predstavljaju na neki način apologetski izraz ekonomske stvarnosti (postojeće ili željene). Postojanje velikog broja raznih teorija, korišćenje specifične metodologije i primjena znanja brojnih nauka, ipak, svrstava ekonomiju u red ozbiljnih nauka, egzistencionalno značajnih. Na žalost ekonomije kao nauke, njene naučne rezultate i razvoj pojedinih naučnih ideja, uvijek je sputavala i relativizovala politika kao determinator i dominator, a posebno alibi ekonomisti- apologete koji su tumačili ekonomiju u skladu s dnevno-političkim interesima. Ekonomija izučava specifičan segment života – sticanje dobara (bogatstva), njihovu raspodjelu i potrošnju. Ona se svodi na nauku o izboru kombinacija između rijetkih reusrsa i neograničenih potreba, što predstavlja specifičnu konfliktnost, ništa manju od one između usklađivanja ciljeva socijalne pravednosti (jednakosti, solidarnosti, altruizma, garancija, determinisanosti, prinude) i ekonomske efikasnosti (nejednakosti, tržišne verifikacije, konkurencije, neizvjesnosti, igre, slaboda).

2. Ekonomske krize i modeliranje ekonomske stvarnosti

Činjenica je da je globalna finansijska i ekonomska kriza 2008-2010. ozbiljno uzdrmala mnoge postulate makroekonomskih teorija, posebno onih koji su povezani s regulisanjem finansijskih tržišta i realizacijom makroekonomske (prvenstveno monetarne) politike. Takođe je činjenica

da su uzroci, dometi i posledice *Velike depresije* (1929-1933) uvijek aktuelni kad se pojavi neka nova veća kriza. Pa ipak, teško je poslije tolike vremenske distance ocijeniti koliko su u pravu mnogi ekonomisti, koji tvrde da se tadašnji krah tržišne privrede mogao izbjeći aktivnijim državnim miješanjem u izrazito liberalni tržišni ambijent. Jer, dogodili su se i negativni šokovi, paralelno s neuspješnom ekonomskom politikom.

Iako je ekonometrijsko društvo osnovano 1933, J. Tinbergen je prvi krajem 30-ih godina prošlog vijeka sastavio niz jednačina, s ciljem shvatanja prirode biznis ciklusa. Kasniji radovi T. C. Koopmansa i L. R. Kleina objavljeni 1950. otvorili su epohu značajnih ekonometrijskih modela. Dostupnost informacija bila je ograničavajući faktor. On je kasnije prevaziđen s brzim razvojem informacionih tehnologija i programiranja. Asimetričnost informacija na tržištu se poslije 50-ih godina pokazala kao specifičan naučni i praktični fenomen i problem, koji tržište ne može uspješno riješiti, nego isključivo socijalni instituti (K. Arrow). Paralelno se razvijala i teorija ekonomskog rasta, inicirana radom R. Solow-a (1956), koja je koristila dinamičke metode i dovela do dva ogranka – teorija optimalnog i endogenog rasta. Sve su to bila ekonomska istraživanja zasnovana na principima individualnog ponašanja, koje pretpostavlja monistički ekonomski skup tržišnih instituta kao dijela društvenih i ekonomskih instituta. Dokazano je da i državno regulisanje ima značajnu ulogu, posebno kad je riječ o neefikasnostima i deformacijama tržišta (npr. spoljni efekti), kao i rizicima, koji se moraju stalno istraživati, identifikovati i institucionalno (prvenstveno zakonski) „nadzirati“ i regulisati.

Deceniju poslije Lukasovog i Prescottovog (1971) rada o racionalnim očekivanjima atomističkih agenata na svršeno konkurentnim tržištima, Kydland i Prescott (1982) su predložili novi pristup za izučavanje biznis ciklusa. Oni su pokazali da se biznis ciklusi mogu izučavati pomoću dinamičkih modela opšte ravnoteže, koji dovoljno korektno opisuju empirijske tendencije dugoročnog rasta. Bio je to prvi pokušaj sinteze radnih ciklusa i ekonomskog rasta. Do tada se sprovodila komparativna analiza teorijskih modela s raznim pokazateljima. U daljim makroekonomskim teorijskim istraživanjima počeli su se sve više primjenjivati modeli realnih biznis ciklusa (*real business cycle models* – RBC modeli), u kojima su dominirali realni šokovi kao osnovni faktor biznis kolebanja (npr. tehnološki šokovi). Razmatrani modeli su se počeli široko koristiti za analizu opšte makroekonomske politike, kao i njenih posebnih djelova (fiskalne i monetarne politike). Može se konstatovati da su to bili prvi koraci rješavanja Lucasove hipoteze (1980, p. 698), prema kojoj se „jedna od funkcija ekonomske teorije sastoji u stvaranju fleksibilnih vještačkih ekonomskih sistema, pomoću kojih je moguće u laboratorijskim uslovima testirati posledice ekonomske politike bez ikakvih troškova“.

U periodu relativno visokih stopa rasta svjetske privrede i relativno niskih cijena energenata (1986-2005), teorija RBC je dominirala u analizi kolebanja ekonomskih aktivnosti. Dodatno priznanje razmatrana teorija je dobila 2004. uručivanjem Nobelove nagrade za ekonomiju F.

Kydlandu i E. Prescottu. Poslije dvodecenijske niske volatilnosti makro pokazatelja u razvijenim zemljama, globalna kriza 2008-2010. je aktualizovala pitanje održivosti teorije RBC. Pojavile su se sumnje u njenu opravdanost i smisao, s teorijskog i praktičnog aspekta. Njen objekat istraživanja je sasvim jasan – kolebanja ekonomskih aktivnosti, koja se smatraju ravnotežnim čak i uz postojanje svih postojećih šokova. Ali, teorija RBC ne izučava trajektorije kretanja privreda. Pored toga, ekonomski subjekti - vlade pri izradi makroekonomske politike, firme pri planiranju investicija i zaduživanja i banke pri formulisanju svojih strategija uvijek polaze od prognoza nivoa osnovnih ekonomskih pokazatelja, a ne nikad od njihove disperzije i npr. prognoze konjunktura. Preduzimanje odgovarajućih anticikličkih mjera za vlade je izuzetno značajno i uvijek će biti aktualno, praktično goruće pitanje. Ali i veoma teško, s obzirom na stohastičku prirodu biznis ciklusa i opšte ravnoteže.

Ni jedan makroekonomista nije modelski uspješno prognozirao aktualnu i globalnu ekonomsku krizu. Dokaz je, pored ostalog, i u činjenici da nijesu ni preduzete pravovremene i odgovarajuće odbrambene makroekonomske mjere. Da li to govori o neuspješnosti teorije RBC? Tačno je da savremena teorija RBC nema metodološki definisan cilj i zadatak da prognozira krize i da daje preporuke u borbi s njima. Ali, slijedi jedno logično pitanje: zašto je onda ona potrebna, kad ne može makar ukazati na praktične rizike od pojave krize? Odgovor se nameće, ali ne smije biti jednostran i brzoplet. Jer, niti postoji ekonomska teorija za sve slučajeve i za sva vremena, niti bi negativan odgovor bio pravilan i konstruktivan. Zašto? Pa, zar nije dovoljno što je teorija RBC značajan instrumentat za identifikaciju šokova, koji bitno djeluju na ciklična kolebanja biznis aktivnosti u značajnim vremenskim periodima? Zar se iz tih analiza ne mogu formulisati mjere efikasne anti-krizne politike? Zar nije jasno ko to treba da uradi? Pri tome je takođe više nego jasno da teorija RBC nedovoljno uvažava moderatorsku ulogu finansijskog sektora u generisanju krize (posebno kod rizika).

Objektivno, glavni „udarac“ teoriji RBC nije nanijela apstraktna akademska kritika, nego praktična antikrizna makroekonomska politika. Tehnološki i drugi šokovi nijesu ni približno uticali na izbijanje krize koliko virtualno kreditiranje. Uostalom, tehnološki šokovi (kao impuls kvalitativnog i kvantitativnog izbora faktora, koji izazivaju kolebanja biznis aktivnosti i kao najviše diskutovano pitanje u okviru teorije biznis ciklusa) se posmatraju samo kao osnovni katalizatori biznis kolebanja, kao i fiskalni, monetarni i naftni šokovi. Uslovljeni su investicionim aktivnostima. Mjere antikrizne makroekonomske politike odisale su u (da li ponovljivo?) praksi direktnog i ogromnog državnog regulisanja.

Nesporno je da je *Velika depresija* otvorila put keynesijanstvu, a naftni šokovi 1970-ih godina ekonomiji ponude (*supply-side economics*) neoklasičnog pravca. Smjena makroekonomske paradigme uslovlila je smjenu orijentira ekonomske politike u razvijenim privredama. Činjenica da se umnožavaju i sustižu velike ekonomske krize govori u

prilog zaključku da je teorija RBC kao jedna od makroekonomskih teorija, još uvijek daleko od pune afirmacije i tačnog opisivanja realnih procesa ekonomske stvarnosti. Ali, takođe je činjenica da se ne može dati ni približan odgovor na pitanja: da li je odsustvo globalne krize u poslednjih tri i po decenije uspjeh ekonomske misli i pravilne makroekonomske politike i da li je najnovija globalna kriza rezultat pretjerane vjere u makroekonomske teorije? Pri tome se mora znati da nikad nije postojalo jedinstveno mišljenje kod raznih makroekonomskih teoretičara.

I prije učestalih ekonomskih kriza i tragičnih posledica globalne finansijske i ekonomske krize 2008. bilo je jasno da korišćeni matematički modeli ignorišu mnoge značajne fenomene iz ekonomske stvarnosti i socijalnog okruženja. Zbog toga je njihova konzistentnost u dijelu objašnjenja ekonomske stvarnosti, a posebno prognoze budućih događaja bila pod velikim znakom pitanja. Nju su događaji u praksi uglavnom negirali. Zašto? Jednostavno, objektivna ograničenja su velika, a svi ti apstraktni modeli polaze od pretpostavke da se radi o „normalnim“ periodima ekonomskih aktivnosti. Svi ti modeli na određeni način i u određenom (značajnom) stepenu apstrahuju kompleksnu dinamiku ekonomskih sistema, njihovu moguću nestabilnost i izloženost rizicima u veoma promjenjivom okruženju. Pored toga, većina modela se odnosi na ocjenu i osiguranje od rizika. Ali, u realnosti, nijedan od tih modela nije uspio da predvidi, identifikuje i/ili smanji rizike.

Poznato je da su se mnogi modeli pokazali netačni, empirijski nepotvrđeni i/ili neprimjenjivi. Oni se uglavnom zasnivaju na dvije diskutabilne pretpostavke – racionalnim očekivanjima i reprezentativnom agentu. To znači da se, posmatrajući kroz tu prizmu, vjerovatno može dovesti u pitanje i metodološka ispravnost definicije predmeta ekonomske nauke. Jasno je da se ponašanje ljudi ne može u značajnim segmentima matematički modelirati i predvidjeti. Pored toga, mnoge krucijalne i veoma rasprostranjene probleme i ograničenja u ekonomskoj stvarnosti ekonomska nauka jednostavno ignoriše, kao da su u pitanju tabu teme.

Aktuelnu krizu ekonomisti nijesu tačno predvidjeli ni vremenski, ni intenzitetski, bez obzira na okvirne i uopštene prognoze pojedinih autora. I ne samo to. Nijesu ni do danas u dovoljnoj mjeri objašnjeni njeni stvarni uzroci, priroda brzog i snažnog širenja, nemogućnost brzog i adekvatnog zaustavljanja, neprimjenjivost standardnih makroekonomskih anti-kriznih modela i dr. Da li to znači da se, ipak, uskoro može očekivati preispitivanje (nekih) ključnih teorijskih principa savremene ekonomske nauke?

Činjenica je da je jedan naš Crnogorac, kandidat za Nobelovu nagradu (pok. Vojin Daković), davno (uopšteno) predvidio i objasnio osnovne uzroke sadašnje krize. Autor ovih redova je na sličan način takođe nagovijestio mogućnost globalne ekonomske krize i ukazao na probleme koji mogu do nje dovesti u monografiji „Kontrasti globalizacije“ (2002, Beograd-Kotor: Ekonomika i Fakultet za pomorstvo). I Slobodan Lakić je u svojim naučnim

radovima okvirno prognozirao savremenu globalnu krizu. Da ne nabrajamo mnoge strane autore koji su to konkretnije i bolje uradili.

Treba istaći da savremenu globalnu krizu prate tri jasna paradoksa, koji su objektivno i dodatno onemogućili kvalitetnije rezultate modeliranja ekonomske stvarnosti. *Prvi*, u jeku davno proklamovane krize resursa dogodila se kriza potreba (stimulacija za ekonomski rast), *drugi*, virtualna ekonomija je „nadiгрala“ realnu i *treći*, urušio se vjekovima najpouzdaniji finansijski institut hipoteke! Riječ je mnogo više o krizi preraspodjele, nego proizvodnje, jer je pad potrošnje i investicija mnogo veći od pada BDP; o krizi sistemskog karaktera koja je zahvatila (i začeta u njemu) savremeni mutantni ambijent (neoliberalno obojenog) kapitalističkog svijeta; o krizi koja se razbuktala na kombinaciji političkih, ekonomskih, socijalnih, institucionalnih i tehnoloških faktora uticaja; o krizi koja je dokazala neophodnost institucionalnog intervencionizma (državnog), a samim tim i potrebu institucionalnog pluralizma; o krizi koja je razobličila poremećene sisteme vrijednosti.

Razvijene privrede mješovitog tipa (ipak mješovitog, naročito s institucionalnog aspekta, a ne kapitalističkog, kako to mnogi autori olako tvrde) orijentisane su na stabilni i održivi ekonomski rast i razvoj, zasnovan na zdravoj konkurenciji, ekonomskim slobodama, preduzetništvu, privatnoj svojini i sticanju profita adekvatno ekonomskoj efikasnosti kao izrazu konkurentskih prednosti, inovacija i poslovne kompetentnosti. Ali, čim razvijene privrede zapadnu u krizu, kako ispravno ističe Baletić (2009, s. 9) „odmah se traže i aktiviraju drugi mehanizmi društvene kohezije, koji su po svojoj logici u neskladu s kapitalističkim vrijednostima ... brzo se napušta liberalni globalizam i jačaju državni i regionalni mehanizmi intervencije i regulacije“. Sigurno je i evidentno da su navedeni mehanizmi i mjere sasvim suprotni neoliberalnim, za koje mnogi tvrde na su doživjele kolaps s nastankom krize.

S druge strane, manje razvijene i/ili nerazvijene privrede u periodu krize, pored taktike i strategije „slijedećnja lidera“, imaju mnogo veće privredne i društvene probleme. Oni su povezani s postojećom sopstvenom krizom i dodatnim efektima uvoza globalne krize. Nezavisno od stepena izraženosti pojedinih problema i odgovarajućih ekonomskih parametara, riječ je o prilično univerzalnim problemima dugoročne ekspanzije domaće agregatne tražnje, koja elementarno generiše spoljnotrgovinske i unutrašnje neravnoteže i deficite i povećava opštu zaduženost. Sve to suštinski narušava i, prije ili poslije, ruši postojeće modele „rasta“, jer ih pretvara u njihovu suprotnost. Naravno, dolazi se u goruću situaciju da se problemi rješavaju u teškom periodu pojačane krize, kada je praktično već iniciran Krugmanov „klasični poročni krug“ krize, koji funkcioniše na relaciji gubitak povjerenja - rast kamatnih stopa i nagli pad tražnje - finansijski problemi – dalji gubitak povjerenja.

Ono što je zajedničko za sve privrede u krizi su ogromni ekonomski problemi, koji se direktno odražavaju i zadiru u pitanja socijalne izdržljivosti stanovništva, tako da nameću potrebu eliminisanja eventualnih socijalnih

tenzija. To svakoj većoj ekonomskoj krizi daje posebnu specifiku i dimenziju. I po tome se razlikuju uspješne i pravovremeno preduzete anti-krizne politike od neuspješnih i palijativnih ekonomskih politika. Socijalni obziri kad-tad u kriznim periodima moraju odnijeti prevagu nad bezosjećajnošću elitističkih interesa, ako se žele izbjeći veće društvene tenzije. Tu vjerovatno mora da igra važnu ulogu i pitanje administrativnog sluha za rastuće probleme. A to korišćenje sluha nije ništa drugo nego supstitucija kvazi-legitimnosti institucionalnih apsolutizama od strane djelotvornog institucionalnog pluralizma. Priča o pluralizmu (ekonomskih instituta, interesa, politike, demokratije i dr.) se često zamjenjuje partijskom centralizacijom i skoro totalnom kontrolom, koja uvijek onemogućuje efikasnost ekonomske politike. Zato što priču o institucionalizaciji pretvara u njenu suprotnost, pa se umjesto stabilizacije privrednog ambijenta on dodatno destabilizuje, a umjesto inkrementalnosti institucionalnih promjena one se negativno supstituišu rastom kriminalizacije, nesigurnosti, apatije i sl. Kriza je *ora* (lat.) za preokret, odnosno za obrnutu supstituciju.

Bez obzira na shvatanja mnogih ekonomista da se *ekonomski rast* može ostvariti tek poslije donošenja stabilizacionih mjera i ekonomske liberalizacije (npr. Bruno 1997, s. 28), smatramo da je u pravu J. Kornai (1996, ss. 34-5), koji preferira prioritet ekonomskog rasta u odnosu na stabilizaciju ekonomskih uslova: „*Ekonomski rast treba stimulisati ne onda, kada se za njega stvore povoljniji uslovi i stabilizuje privreda, nego upravo sada* (kada je u krizi - prim. autora). *Doslednost koju je izabrala vlada 'prvo stabilizacija, pa onda ekonomski rast' - nije ispravna. Ta dva zadatka treba rješavati istovremeno... Ako želimo da predemo u fazu rasta tek poslije rješavanja svih zadataka, biće potrebno da čekamo cijelu vječnost*“. Dalje, nesporno je da su „*sistemske promjene jedini mogući izvor rasta*“ (Csaba 1995, ss. 13-5).

3. Monistička ekonomska „modeliranja“ vs. institucionalni pluralizam

Sjetimo se samo monističkog (neoliberalnog), uglavnom retoričkog „modeliranja“ apsolutnih prednosti privatne svojine, preduzetničke inicijative, efikasnih vlasnika i neograničenog tržišta. Državna svojina je u većini postsocijalističkih država pretvorena u privatnu, ali je izostala očekivana i propagirana privredna efikasnost kao osnovna ciljna funkcija privatizacije. Zašto? Objašnjenja su jednostavna i nesumnjiva. *Prvenstveno* zato što je izostala masovnost fenomena privatne svojine, koja je poznatom netržišnom metodologijom pretočena u ruke rijetkih pojedinaca (netržišno obogaćenih). Elementarno paradoksalno u odnosu na propagirani osnovni neoliberalni princip, ali tačno. *Drugo*, nijesu bila racionalna velika očekivanja od tržišta, kad mu se nije omogućilo da institucionalno funkcioniše makar u razumnim okvirima, ako već to nije bilo moguće u punom i/ili integralnom kapacitetu. *Treće*, zato što je masovno urušavana proizvodna infrastruktura, pa se nije mogla (sve i da se htjelo, a nije, očigledno) razviti motivacija prema radu i akumulaciji. Supstituisale su ih dvije suprotno orijentisane motivacije: jedna je bila usmje-

rena prema enormnoj potrošnji (rijetkih, obogaćenih, privilegovanih, rentno orijentisanih u svom ekonomskom ponašanju) a druga je bila usmjerena prema golom preživljavanju (osiromašene većine). Četvrto, na brzinu je, do temelja, urušen raniji institucionalni sistem (kao da u njemu baš ništa nije valjalo, makar kontrola i zakonitost) a nije ni u dugom roku izgrađen novi institucionalni ambijent (odnosno, sporo je izgrađivan, sa mnogim pratećim i tvrdokornim pseudo-institucionalnim elementima).

Nije lako riješiti prisutnu *dilemu* (veliku i nesumljivu): da li su sve prethodne ekonomske krize, pa čak i ova poslednja (najveća, globalna) slučajne i spontane, ili su (možda, makar djelimično) programirane od nekoga ko, ipak, na ovaj ili onaj način, modelira globalnu ekonomsku stvarnost i upravlja njome? Kad se ispostave ogromni (lokalni, regionalni i globalni) računi za teške posledice krize, biće valjda jasnije postoje li i kreatori globalne krize, i ako postoje - koji su im bili ciljevi. Da li se možda željela suzbiti privredna ekspanzija Kine i monopol proizvođača nafte? Da li je možda riječ o sukobu protivrječnih ekonomskih interesa između super-jakih privreda „novčane rente“ i super-jakih privreda „prirodne rente“? Da li se možda radi o sukobu virtualne i realne ekonomije, i/ili sukobu ekonomije znanja sa ekonomijom neznanja? Da li je možda u pitanju specijalni ekonomski rat? Ili je možda u pitanju kombinacija od svega toga po nešto? Odgovore ćemo, valjda, dobiti u skorjoj budućnosti. Jer svaki izazov (pa i krizni) ima svoj odgovor.

Ništa lakše nije riješiti aktualnu *dilemu* u pogledu realnosti tzv. „sustižućeg razvoja“ (Kine, Brazila, Indije) i vjerodostojnosti statističkih podataka i načina obračuna „reprezentativnih“ pokazatelja privrednog rasta. Posebno kroz prizmu zapanjujuće činjenice da poslednjih decenija izvoz industrijske proizvodnje tzv. zemalja u razvoju raste po mnogo većim stopama od rasta dodatne vrijednosti koju proizvode. Globalizacija je postavila mnoge visoke kriterijume i standarde (koji su u nekim djelovima previše diskutabilni). Ali, postavila je i brojne zamke za lakovjerne. Obimi BDP i industrijske proizvodnje (koji se moraju posmatrati i kroz prizmu iluzorne i davne Staljinove krlatice „*stići i preći Ameriku*“) su sigurno manje značajni od nivoa tehnološke složenosti i/ili tzv. „intelektualnosti“ proizvedenih roba i usluga. U poslednje vrijeme su pokazatelji BDP (ukupno i per capita) podvrgnuti veoma ozbiljnoj kritici. Smatra se da oni više pokazuju aktivnost biznisa, nego što odražavaju opšte stanje u privredi.

Odavno nije sporno da u osnovne faktore ekonomskog razvoja, pored geografsko-resursnih, inovaciono-tehnoloških i socijalno-kulturnih, spadaju institucionalno-evoluciono. Instituti kao skup formalnih (definisanih od države) i neformalnih (sporo mijenjajućih) pravila direktno i indirektno determinišu oblik privrednog sistema i put ekonomskog razvoja, preko uticaja na veličinu transakcionih i proizvodnih troškova, zajedno s korišćenim tehnologijama. Zbog toga je jasno zašto se oni nalaze u centru pažnje (teorije i prakse) u svim postsocijalističkim državama. Ali, nejasno je zašto se o njima na početku postsocijalističke tranzicije malo znalo i pisalo, i zašto je u tom dijelu još uvijek prisutan formalizam.

Činjenica je da ekonomske institute suštinski uvijek kreiraju ljudi, koji obavljaju određene državne, privredne i/ili druge poslovne funkcije u društvu. Ekonomski instituti su samo pravila igre koja se primjenjuju u ekonomskoj stvarnosti, ekonomskim aktivnostima i ekonomskom izboru. Oni se bitno razlikuju od organizacija kao grupa ljudi sa zajedničkom ciljnom funkcijom (firme, sindikati, političke partije, vladini organi i dr.). Ljudi formulišu ili ne formulišu navedena pravila, prihvataju ih ili ne prihvataju, primjenjuju ih ili ne primjenjuju. Ponekad ih zaobilaze, modifikuju, ignorišu i stvaraju pseudo-institute, koje često glorifikuju, uglavnom zbog interesnih razloga.

Bez obzira na raznovrsnost savremenih teorijskih pristupa i učestalo razmatranje institucionalnih problema ekonomskog rasta i razvoja, praktična pitanja konkretnih sadržaja, dinamike i usavršavanja ekonomskih instituta, a posebno njihove funkcionalne primjene u tranzicijskim privredama do danas nemaju duboku i kompleksnu zasnovanost, niti zadovoljavajuće analitičke i praktične odgovore. Sve se uglavnom svodi na deskriptivni naučni pristup, koji nije zanemarljiv, ali je praktično marginalizovan i ignorisan. Tu hipotezu je lako dokazati, a praksa je ubjedljivo potvrđuje ogromnim raskorakom između postojanja formalnih pravila i njihove spore i slabe primjene. Ništa novo – strogost zakona se svuda i često kompenzuje neobaveznošću njihovog izvršenja. Posledice su katastrofalne, a lijek je uvijek usmjeren prema uzrocima. Ljekovi djeluju manje ili više, brže ili sporije, samo ako nijesu pali-tativni.

Činjenica je da postoji paradoksalnost u ustaljenom fenomenu da su ekonomski instituti kao pravila i ograničenja ekonomskog ponašanja postali paravan za njihovu frazeološku retoriku, neograničeno zaobilazanje i kvazi-institucionalizaciju. U tom domenu su teorija i praksa itekako povezane. Realno je nerealna primjena nekih teorija u praksi. Npr. pomenuto matematičko modeliranje ekonomskog ponašanja, koje je praćeno programiranim nagrađivanjem predstavnika (za nagrade) preplaćenih država. Ili monističke teorije koje favorizuju bilo koji ekonomski institut pojedinačno. Sve to ubrzo demantuju i teorija i praksa. Ali, i to je globalizacija, prepuna paradoksa i kontrasta, na kojima se zasniva i održava, kako izgleda.

Privredni rast (o razvoju ne može biti mnogo riječi, iako je u uslovnom smislu i pad razvojna tendencija) u postsocijalističkim državama zasnivao se na fonu permanentne protivrječnosti između retorike o pluralističkim promjenama (institucionalnim i drugim) i primjene monističkih recepata makroekonomske politike. Ovi drugi su bili interesno motivisani nezasićenim apetitima netržišno privilegovanih struktura. Paradoksalna potreba da javna ekonomska politika služi privatnim i partijskim interesima u svakom vremenu i na svim prostorima je bila pogubna po nacionalne ekonomske pokazatelje. Ona je u regionalnim, pa i širim globalnim razmjerama glavna kočnica institucionalnih promjena, pored sociopatološkog miljea. Ona je uzrok destabilizacije privrednih sistema, jer podstiče dezinvestiranje.

U literaturi postoje hipotetičke ekonomske teorije, koje tumače i otkrivaju politiku kao nesavršeni proces

razmjene. Takve su npr. Buchananova teorija društvenog izbora (bez obzira na osnovni motiv vezan za negaciju efikasnosti državnog regulisanja), ekonomska teorija politike i ekonomska teorija birokratije. Riječ je o izučavanju *političkog tržišta*, na kojem pohlepne individue realizuju svoje interese, koje ne mogu ostvariti u običnoj tržišnoj razmjeni. Dokazano je da političke odluke itekako utiču na preraspodjelu i alokaciju resursa. Na „prirodan način“, logikom organizovanih interesa malih, privilegovanih i lobističkih grupa, politička vlast prelazi u ruke političkih lidera kao njihovih predstavnika. Preko aktiviranja *mehanizma privilegija*, vremenom dolazi do realizacije njihovih ekonomskih interesa i eksploatacije velikih latentnih grupa (kolektivno otuđenog individualizma, masovno oslobodeno od realnih i propagiranih ekonomskih sloboda). To su tvrdoglave (dokazane) činjenice.

Apofatičnost tranzicijskih privreda i država u akademskoj literaturi se uglavnom povezuje s „*neefikasnim institutima*“, „*neracionalnim ponašanjem individua*“, „*nenormalnim finansijskim sistemom*“, „*nedovoljnom tržišnom disciplinom*“, „*nepostojanjem integralnog tržišta*“ i sl. Uzroci se često traže u nekim uopštenim akademskih konstatacijama i elaboracijama. Ne zalazi se fenomenološki i etimološki u stvarne korijene problema, koji su vidljivi golim okom, pa čak i medijski prilično razobličeni. Akademska sfera svojim ćutanjem, nečinjenjem (čast izuzecima) i činjenjem (dogmatskom deskripcijom i apologetikom) istupa kao duhovni saučesnik svih negativnosti o kojima je riječ. Sve to makar metaforično podsjeća na čuvenu diskusiju ruskog ekonomista od prije pola vijeka, povodom izdavanja udžbenika iz političke ekonomije (1952), kada je „*hazjain*“ J. V. Staljin (kakav god da je on bio) prednje ispravno nazvao jednim ružnim izrazom („*palamudenjem*“). Tada je uzrok apologetike bio strah. Danas je uzrok apologetike demonsko bogaćenje i formiranje mrežnog uticaja i moći (političke, ekonomske, društvene, naučne i dr.).

U postsocijalističkom periodu je stvoren sistem alternativnih instituta. Tu spadaju razne sociopatološke pojave, siva ekonomija, istrajavanje u primjeni pogrešnih segmenata monističkih teorijskih recepata (izvađenih iz konteksta cjelovite teorije), kompenzovanje strogosti formalnih pravila njihovim neizvršavanjem, podiranje (*attenuation*) prava svojine, formiranje raznih stereotipova ponašanja, djelovanje neformalnih normi ponašanja (koje širi institucionalne konflikte i vakuume) itd. Okrećući naopako suštinu institucionalizacije kao socijalno-ekonomske „tehnologije“, koristeći njene osnovne karakteristike (podložnost manipulaciji, odsustvo „projektne dokumentacije“, roka isporuke i garantovanog kvaliteta dobijenog „proizvoda“), kvazi-reformatori i kvazi-institucionalisti su na krilima navodnog „*metodološkog individualizma*“ (koji sadrži i neoinstitucionalizam!) individualnu „efikasnost i racionalnost“ nadredili društvenoj. Onda su raznim metodama prelili značajan dio društvene (državne) svojine u privatnu. U tom dvodecenijskom tranzicijskom procesu zatajili su neki ekonomski i društveni instituti. Ni praksa, ni brojna teorijska istraživanja ne potvrđuju da je postignuta masovna ekonomska efikasnost (kao ciljna funkcija), iako su primijenjena razna sredstva šok strategije i parci-

jalna institucionalna transplantacija monističkih „uzornih modela“. Analiza konkretnih podataka o rezultatima privatizacije ili npr. o rastu efikasnog privatnog sektora u odnosu na GDP, potvrđuje našu ocjenu, kao i riječi P. Murella (1996, p. 31) da je riječ o „*najdramatičnijoj epizodi ekonomske liberalizacije u ekonomskoj historiji*“.

Strategija i teorijska koncepcija „izrastanja instituta“ (Polterović) ovdje se ne uklapa. Naprotiv, doživljava apsolutnu negaciju od strane sistema „alternativnih instituta“. Uzroci su uvijek isti – politički i interesni, a metodologija reprodukcije institucionalne disfunkcionalnosti („alternativnosti“) takođe (paternalizam, nepotizam, pasivnost, tradicija da se narušavaju legalne norme, mogućnosti bezbijednih i dobro organizovanih manipulacija i kompenzacija, log roling, lobiranje, rentno orijentisano ponašanje i dr.).

Grabeška praksa i apologetska ekonomska teorija su krajnje destruktivno odbacile Hegelovu krilaticu da su instituti „*čvrsti temelji države*“. Država se tretirala kao javno dobro koje treba urušiti, svesti ga na minimalističku mjeru, jer je to uslov brzog bogaćenja i dugoročne zaštite tako stečenog bogatstva. Pod navedenom sintagmom je sproveden ekonomski radikalizam. Poslije J. Buchanana, sve su češća teorijska mišljenja da se politička kompetencija ne reguliše posredstvom pravila izbora i da se političari takmiče za dobijanje privatne rente (Earle et al. 1996, p. 632).

Nominalno, normativno i formalno postoje demokratski i ekonomski instituti. Ali, oni često služe kao paravan za ispoljavanje i realizaciju interesa distribucione koalicije. Novim „elitama“ nije u interesu jačanje infrastrukturne i institucionalne moći države, društva i privrede. Oni su stvorili sistem „alternativnih instituta“, preko kojeg se karteliše tržište i parazitski razvija povratan uticaj na javnu politiku, supstituiše se obećano kompetitivno tržište monopolskom kvazi-konkurencijom i nezakonitim načinima prisvajanja državne imovine i/ili rente. Pojedinci „stvaraju“ enormno bogatstvo i uvećavaju ga. Njihova mrežna formalna i neformalna moć se reprodukuje i onemogućuje realnu institucionalizaciju, koju najvećim dijelom determinišu i doziraju partije (koalicije) na vlasti.

„Alternativni instituti“ su priču o institucionalizaciji značajno pretvorili u njenu suprotnost. Umjesto stabilizacije privrednog ambijenta, on je dodatno destabilizovan. Umjesto inkrementalnosti institucionalnih promjena, one su negativno supstituisane „alternativnom“ kvazi-institucionalizacijom. Dominacija političkih (partijskih) interesa funkcionalno je podredila sve ekonomske institute, posebno u dijelu preraspodjele prava svojine. Na taj način se sprovodi kontrola i/ili monopolizacija svih važnih ekonomskih procesa, ekonomske politike i glavnih događaja u ekonomskoj stvarnosti. Forsira se nadređenost „alternativnih“ neformalnih pravila ponašanja nad formalnim ekonomskim institutima, uz paralelno odvijanje toga procesa s visoko interesnim predznakom. „*Ekonomske imperijalizam*“ se iz neoinstitucionalne teorije doslovno preslikao u postsocijalističku praksu.

4. Je li moguća „nova ekonomska sinteza“?

Ekonomska teorija ima zadatak da istražuje i otkriva najopštije, fundamentalne principe organizacije ekonomske aktivnosti, u njihovoj tijesnoj međusobnoj zavisnosti i povezanosti sa socijalnim, političkim, ideološkim, institucionalnim, kulturnim i drugim procesima. Sve ekonomske teorije su u manjoj ili većoj mjeri usmjerene na opravdavanje postojećeg društveno-ekonomskog poretka. Savremeni pristup saznavanja i objašnjavanja ekonomske stvarnosti pretpostavlja *sintezu* različitih teorija, tj. *sintetizovano znanje*. To je jedan od osnovnih principa savremene ekonomije, koji omogućuje da se u okviru ekonomskih sadržaja paralelno izučavaju i analiziraju opšti zakoni ekonomskog rasta i razvoja, mehanizmi funkcionisanja makro i mikroekonomskih sistema (na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou) i principi ponašanja ekonomskih subjekata. Ekonomija bi morala počivati i na principima uzajamnosti teorije i prakse (jer „čista“ teorijska ekonomija znači odvajanje *homo oeconomicusa* od njegovog socijalnog okruženja), kao i jedinstva mikro i makroanalize.

Jedinstvo objekta i srodnost predmeta proučavanja u ekonomiji pružaju određene mogućnosti za traženje sintetičkih rješenja u ekonomskoj politici, makar po pojedinim problemima i pojavama. Pa ipak, veoma je teško vjerovati u racionalnu sintezu marginalističkog učenja o ponašanju potrošača, neoklasičnog učenja o mikro-ekonomskim problemima, keynesijanskog učenja o makro-ekonomskim problemima, neoinstitucionalnog učenja o transakcionim troškovima, pravima svojine i spoljnim efektima, neoliberalnog učenja o apsolutizaciji tržišta itd. Zašto? Vjerovatno zato što svi pravci ekonomske misli laviraju između metodoloških objašnjenja fenomena ekonomske prakse (ekonomski rast, ciklična kolebanja, privredna ravnoteža, inflacija, nezaposlenost, razlike u razvijenosti regiona, privatizacija, državno regulisanje, preduzetništvo, raspodjela dohodaka i sl.) i dominirajućih zahtjeva politike. Naime, pluralizam mišljenja raznih ekonomskih teorija po praktičnim pitanjima ekonomske politike proizilazi iz njihovih: a) shvatanja uloge države i tržišta u privredi, kao i njihovog međusobnog odnosa (makroekonomije i mikroekonomije), b) shvatanja predmeta, metoda i zadataka istraživanja, c) težnji da svojom modelskom i istraživačkom „originalnošću“ objasne objektivne uslove, interese i potrebe ekonomske prakse i na taj način utiču na zvaničnu ekonomsku politiku i d) ideoloških i interesnih opredjeljenja.

Nobelovac M. Allais u jednom intervjuu ukazuje na „*neophodnost sinteze i bezuslovnog potčinjavanja lekcijama prakse*“ savremene ekonomske nauke, aludirajući na njenu *apstraktnost* i sve veću *specijalizaciju* na razne oblasti (teorija cijena, opisivanje instituta, teorija rizika, teorija novca, teorija razvoja, teorija međunarodne razmjene itd.). Ta *specijalizacija* je, prema njegovom mišljenju, potrebna i poželjna, ali mora uvažavati neophodnost *naučne sinteze*. Potpuna objektivnost u odražavanju prakse je nemoguća (jer je nemoguće donositi konačne zaključke o odnosu ljudi i predmeta, kako on kaže), ali je potrebno ulagati

napore da joj se što više približimo. U tom smislu, on se zalaže za približavanje ekonomske teorije realnosti i za „*pronalaženje osnova na kojima se može normalno izgrađivati ekonomska i socijalna politika*“.

Nije nikakva novost da se postavlja pitanje mogućnosti formiranja opšte, univerzalne ekonomske teorije, kojoj su mnogi pravci direktno (Keynesova „Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca“, neoinstitucionalizam, konstitucionalna politička ekonomija, ekonomski „imperijalizam“, neoklasinča sinteza) ili indirektno pretendovali (i pretenduju). Traženju ideala sinteze, tj. integralne i univerzalne ekonomske nauke stalno se težilo, iako je davno J. Hicks upozorio „*da možda i ne postoji ekonomska teorija za sve životne slučajeve*“. Neizvjesna je perspektiva pojave takvog sintetičkog mišljenja, koje će obuhvatiti i objasniti ekonomiju u svim njenim raznovrsnim aspektima i formirati cjelovitu, logički konzistentnu teorijsku konstrukciju. Izvjesno je samo da su čisto ekonomske analize dovoljno apstraktne i ograničene, tako da je neophodan sintetizovaniji pristup ekonomiji, koji treba da polazi od jedinstva ekonomskih, socijalnih, političkih i ideoloških procesa i nasušne potrebe njihovog objašnjenja uz primjenu najracionalnijih dostignuća raznih škola ekonomske misli.

Sjetimo se tzv. „neoklasične sinteze“. Neoklasična škola je poslije II svjetskog rata prihvatila *Keynesovu teoriju* kao metodološku osnovu, jer je bila očigledna potreba državne intervencije u privredi, zbog nemogućnosti idealne samoregulacije tržišnog mehanizma, očuvanja pune zaposlenosti i upravljanja efektivnom tražnjom. Naravno, potencirana je „veza“ *Keynesove* teorije sa neoklasičnim tradicijama opšte ravnoteže, prema kojoj keynesijanstvo objašnjava posebni slučaj ravnoteže - „*u uslovima nepotpune zaposlenosti*“. Takvo tumačenje je doprinijelo razvoju *ortodoksnog keynesijanstva*, koje je postalo vodeća teorijska ekonomska škola u posleratnom periodu na Zapadu, jer je formulisalo osnovne principe ekonomske politike i razradilo nove probleme mikroekonomskih procesa, ekonomskog rasta, inflacije, tržišta pojedinih roba itd. Termin *neoklasična sinteza* prvi je predložio engleski ekonomist J. Hicks 1937. On je teorijski model Keynesa sveo na slučaj posebnog stanja ekonomije, kada se ona nalazi u tzv. „*zamci likvidnosti*“ (kada rast ponude novca prestaje da utiče na veličinu kamatne stope, a posleđično i na investicije, i kada se narušava automatizam uspostavljanja ravnoteže putem novčano-cjenovnog mehanizma koji predviđa neoklasična teorija). Izvodeći ekonomiju iz „*zamke likvidnosti*“ pomoću budžetskog regulisanja, tobože je moguće ponovo vraćanje na mehanizam koji djeluje u skladu s neoklasičnim principima. U Hicksovoj interpretaciji, Keynesova teorija gubi značaj opšte teorije i pretvara se u teoriju koja opisuje uslove ekonomske depresije, zastoja i krize, tj. u teoriju ravnoteže u uslovima nepotpune zaposlenosti. Neki aspekti Keynesove teorije (tzv. realni ili reproduktivni faktori) su detaljno razrađeni: dinamika efektivne tražnje, funkcija potrošnje i investicija, shvatanje multiplikatora (koji povezuje investicije s prirastom dohotka) i akceleratora (koji objašnjava obratnu vezu prirasta dohotka s rastom investicija). Ali, aspekti vezani za novča-

nu sferu su zanemareni: formiranje novčane tražnje, veličina kamate i nivo cijena, iako se važna zasluga Keynesa sastoji u prevazilaženju klasične dihotomije između novčanih i realnih sektora i uključivanju novca u proces formiranja nivoa zaposlenosti.

Razvoj „neoklasične sinteze” je povezan sa tzv. „efektom bogatstva” („*efekat realnih štednih uloga*”) D. Patinkin i „krivom Phillipsa”. Suština „efekta bogatstva” se sastoji u težnji potrošača da zadrže realnu vrijednost svojih štednih uloga. Ako cijene brzo rastu pod uticajem konjunktura, realno bogatstvo (štednja) počinje da se „topi”, pa štediše smanjuju potrošnju i povećavaju štednju da bi uspostavili njen realni nivo. To će „smiriti” konjunkturu i rast cijena. U obratnom slučaju, pad cijena će uvećati njihovo realno bogatstvo, što stimuliše trošenje štednih uloga na kupovine, tražnja raste i utiče na rast cijena. Dejstvo „efekta bogatstva” na taj način teorijski eliminiše mogućnost neravnoteže na tržištu roba. Ali, ideja Keynesa se sačuvala na tržištu rada, gdje su nadnice relativno stabilne i ne podliježu zakonima tržišta zbog aktivnosti sindikata, kao i na tržištu novca, gdje su pod određenim uslovima kamatne stope krajnje niske, tako da kreditno-novčana politika gubi svoju efikasnost („zamka likvidnosti”).

Početni impuls nicanju nezaposlenosti u Patinkinovom modelu izaziva spoljni faktor (smanjenje ukupne tražnje). Na tržištu rada se javlja pritisak za smanjenje plata. Pad cijena putem efekta realnih štednih uloga stimuliše agregatnu tražnju, što dovodi do porasta proizvodnje, zaposlenosti i ravnoteže na tržištu.

Pod uticajem realne rastuće inflacije, Keynesova ideja pune zaposlenosti zamijenjena je idejom alternative, tj. izbora između nivoa zaposlenosti i tempa inflacije, čemu je doprinijela tzv. „kriva Phillipsa”. A. Phillips je 1958. opisao obrnutu korelaciju vezu između nivoa nezaposlenosti i promjena prirasta plata - inflacije. Na taj način, inflacija se počela posmatrati kao cijena visokog nivoa zaposlenosti, a nezaposlenost kao cijena za niski rast cijena.

U analizu nezaposlenosti i inflacije u dugom roku E. Phelps i M. Friedman su uveli kategoriju očekivane inflacije (promjene cijena), koja je poslužila kao ključna polazna hipoteza za dokazivanje tvrdnje o nepostojanju veze između inflacije i nezaposlenosti u dugom roku, i da na brzinu kojom nestaje kratkoročna Phillipsova međusobna zavisnost između inflacije i nezaposlenosti presudno utiče brzina prilagođavanja inflacionih očekivanja. Na taj način, oni su sugerisali kreatorima ekonomske politike da ne smiju tzv. „*Phillipsovu krivu*” u kratkom roku tretirati kao skup izbora koji im stoji na raspolaganju prilikom donošenja svojih odluka. E. Phelps je kasnije s grupom istomišljenika (među kojima su bili J. Stiglitz, J. Yellen i dr.) predložio novi makroekonomski model, u kojem se kombinuju elementi klasičnog i keynesijanskog pristupa. Radi se o teoriji stimulišućeg plaćanja rada (*efficiency wage theory*), koja objašnjava snagu realne plate i postojanje iznuđene nezaposlenosti, a javlja se zato što firme pokušavaju da zadrže plate na nivou koji je viši od ravnotežnog, da bi tako stimulisale rast produktivnosti. Nezaposlenost iznu-

đenih očekivanja (*inventory wait unemployment*) Phelps razmatra kao dugoročnu pojavu koja ima ravnotežne osobine. On smatra da je rast nezaposlenosti značajno uslovljen pogoršanjem pojedinih elemenata radne stimulacije, što dovodi do povećanja nivoa prirodne nezaposlenosti. Na bazi temeljnih istraživanja obimnih statističkih podataka, on dokazuje da je u posmatranom dvadesetogodišnjem periodu došlo do porasta nezaposlenosti zbog povećanja poreza na fond plata radnika, rasta realnih kamatnih stopa i energetske šokova. Zbog toga Phelps predlaže kreatorima ekonomske politike smanjivanje poreza i prenošenje akcenta poreske politike na oblasti potrošnje i dodatne vrijednosti.

2006. je E. Phelps dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju za naučni rad koji, kako se ističe, produbljuje shvatanje odnosa između kratkoročnih i dugoročnih posljedica ekonomske politike. Tu se misli na doprinose za razumijevanje „Phillipsove krive”, uticaj na razvoj koncepta prirodne stope nezaposlenosti i istraživanje dinamike kratkoročne nezaposlenosti. R. Lucas, T. Sargent i R. Barro su tvorcii novoklasičnog makroekonomskog pristupa, koji se zasniva na teoriji racionalnih očekivanja i hipotezi o fleksibilnim cijenama i platama. Istražujući tržište rada, oni su demantovali prinudni karakter nezaposlenosti pretpostavkom o dobrovoljnosti traženja novog i isplativijeg radnog mjesta. Visoku nezaposlenost u pojedinim poslovnim ciklusima oni objašnjavaju pogrešnim predstavama radnika o postojećoj ekonomskoj situaciji, visini realne plate i relativnim odnosima cijena. Navedene elaboracije su inspirisale E. Phelpsa i M. Friedmana, koji su modifikovali kratkoročnu „Phillipsovu krivu” i kreirali tzv. „novoklasičnu krivu” - „prirodnog” („istinskog”) nivoa nezaposlenosti (*natural-rate Phillips curve*). Oni su na ubjedljiv i analitičan način negirali povezanost nezaposlenosti i inflacije u dugom roku. Tu se u stvari radi o direktnoj podršci klasičnoj ideji o monetarnoj neutralnosti. U njihovom modelu (koji je istraživački potvrđen u praksi) razlikuje se kratkoročna i dugoročna „Phillipsova kriva”. U kratkoročnom periodu ona ima negativan nagib, a u dugoročnom periodu je vertikalnog oblika, jer postoji samo jedan nivo nezaposlenosti koji odgovara postojanim stopama inflacije, a to je prirodan nivo nezaposlenosti, na kojem su stabilne (uravnotežene) pojave, koje izazivaju porast i smanjenje stopa inflacije. Zbog smjenjivanja privrednih ciklusa, promjene konjunkturalnih odnosa i adaptibilnih inflacionih očekivanja, u dugoročnom periodu, u privredi postoji samo prirodan nivo nezaposlenosti, koji uopšte ne zavisi od stope promjena plata i stope inflacije. Pošto se inflacija 70-ih godina značajno povećala, pokazalo se da su Friedman i Phelps bili u pravu.

Suština neoklasične sinteze je u tome što koristi nekad keynsijanske a nekad neoklasične recepte, zavisno od stanja nacionalne ekonomije. Najbolji regulator su, prema mišljenju njenih predstavnika (J. Hicks, P. Samuelson, R. Harrod i dr.) novčano-kreditne metode. Tržište je navodno sposobno samo da uspostavi ravnotežu između ponude i tražnje, proizvodnje i potrošnje, ali se ne preuveličava njegova regulativna uloga, nego se (ipak!) priznaje potreba aktivnog državnog miješanja u slučajevima

usložnjavanja ekonomske situacije. Škola neoklasične sinteze obuhvata široko polje istraživanja: ekonomski rast, ekonomski ciklusi, makroekonomska politika, ekonomska ravnoteža, analiza nezaposlenosti i metode njenog regulisanja, oporezivanje itd.

Za razliku od Keynesa, koji je uzroke kriza tražio u padu granične efikasnosti kapitala, tj. očekivane stope dobiti na kapital u poređenju s tekućom kamatnom stopom, usled neizvjesnosti na tržištu kapitala (prvenstveno na tržištu hartija od vrijednosti), dalji razvoj teorije ciklusa tekao je u pravcu preciziranja i razvijanja teorije efektivne tražnje (ona prema Keynesu predstavlja ukupni dohodak koji će dobiti preduzetnici od količine tekuće zaposlenosti, uključujući i dohotke kojima će platiti druge faktore proizvodnje). To je omogućilo uključivanje realnih makroekonomskih veličina u objašnjenje ciklusa (ukupnih dohodaka, troškova, investicija, štednje, potrošnje). Njihova koncepcija makroekonomske politike pretpostavlja izbor takvog ekonomskog rasta, koji bi omogućavao postizanje sledećih kompromisnih ciljeva: visok nivo zaposlenosti, niski tempo inflacije, ekonomska stabilnost, ravnoteža platnog bilansa i stabilnost valutnog kursa. Kriza keynesijanske makroekonomske politike dovela je do kritike neoklasične sinteze i gubljenja njenih ranijih pozicija. Nove škole neoliberalne orijentacije (po pitanju samoregulacije tržišta) su sve više preuzimale primat, iako su mnoga teorijska dostignuća keynesijanstva i neoklasične sinteze (posebno njihov analitički aparat) ušli u arsenal svjetske ekonomske nauke (pa i prakse, posebno u kriznim periodima).

Predstavnici neoliberalizma forsiraju princip tržišne samoregulacije i daju mu apsolutni institucionalno-monistički prioritet u odnosu na državno regulisanje ekonomskih djelatnosti. Oni slijede dva tradicionalna stava: *prvo*, da je tržište najefikasniji privredni mehanizam jer stvara najbolje uslove za ekonomski rast, i *drugo*, da je sloboda ekonomskih subjekata prioritetna, a da država treba samo da obezbjeđuje neophodne uslove konkurencije i kontrole tamo gdje oni odsustvuju. U okviru neoliberalizma najpoznatije su *frajburska* (L. Erhard i W. Eucken) i *londonska* škola (F. Hayek). Neoliberalizam je takođe na određeni način pokušaj sinteze *nove istorijske škole* (metodologija postepenog, evolutivnog razvoja), *neoklasične škole* (marginalistička tehnika, ali u istraživanju kvalitativnih i institucionalnih, a ne kvantitativnih aspekata kapitalističke reprodukcije) i *tradicionalnog liberalizma* (ideja individualne slobode na bazi privatne svojine, ali s makroekonomskog aspekta, bez državnog miješanja u ekonomiju, jer je državna sfera uticaja institucionalna sredina konkurencije i mehanizma raspodjele dobiti). Slično keynesijanstvu, neoliberalizam se javio kao reakcija na Veliku svjetsku ekonomsku krizu, s tim što su predstavnici neoliberalizma smatrali da je kriza nastupila kao rezultat kršenja principa savršene konkurencije, odnosno jačanja monopolskih tendencija, koje su narušile djelovanje tržišnih regulatora proizvodnje. S današnjih pozicija saznanja o afirmaciji mješovite ekonomije, državne neutralizacije kriza i depresija i nedovoljnosti tržišta (*market failure*), zahtjevi neoliberala za tržišnom samoregulacijom i samo-

razvojem izgledaju utopijski, kao vraćanje točka istorije unazad. Jezgro njihove koncepcije predstavlja učenje o socio-kulturnoj evoluciji, spontanom ekonomskom sistemu, individualnim interesima i slobodama i konkurenciji koja se zasniva na mehanizmu tzv. „nevidljive ruke”. Posljednja globalna ekonomska kriza je pokazala veoma vidljivom ruku državnog intervencionizma.

Krajem 70-ih godina formirao se *neokeynesijanski pravac*, od ekonomista koji su uvažavali Keynesove i kritikovali neoklasične ideje, na čelu s nobelovcem J. Tobinom, J. Robinsonom, P. Sraffom, N. Kaldorom, A. Eichnerom i dr. Postoje tri osnovna ogranka ovog pravca: monetarni, kaleckianski i neorikardijanski. *Postkeynesijanci monetaristi* ističu u prvi plan novčane aspekte reprodukcije (jer je, prema njihovom mišljenju, novac vezivna karika prošlosti, sadašnjosti i budućnosti), faktor nepredvidivosti budućnosti i neizvjesnosti očekivanja, kao i negativan odnos prema ravnoteži. *Naslednici Kaleckog* aktivno razrađuju mikroekonomske aspekte makroekonomske teorije, polazeći od njegove teorije efektivne tražnje u uslovima nesavršene konkurencije. *Neorikardijanci* pokušavaju da sintetizuju Keynesovu teoriju efektivne tražnje s Rikardovom teorijom vrijednosti (u obliku koji je usavršio P. Sraffa, s dugoročnom efektivnom tražnjom). U njihovim radovima centralno mjesto pripada definisanju faktora i uslova dugoročne ekonomske ravnoteže, u kojem se obimi proizvodnje i zaposlenosti nalaze na „prirodnom” nivou, a cijene u potpunosti odgovaraju vrijednosti. Treba razlikovati *neokeynesijanstvo* od *novog keynesijanstva* (formiranog sredinom 70-ih godina u SAD, čiji predstavnici J. Stiglitz, B. Greenwald i G. Akerlof polaze od priznanja procesa monopolizacije (koje proizilazi iz nejednorodnosti i specifičnosti proizvoda) i nesavršenosti informacija (zbog troškova koje informacije iziskuju).

U savremenoj zapadnoj ekonomskoj misli raste značaj *neoinstitucionalizma*, iako ignoriše socijalne nejednakosti i formalističkim pristupom objašnjava mnoge termine i pojave. U eseju „*The New Institutional Economics And Development*“ (1993) Nobelovac D. C. North daje rezime osnovnih karakteristika neoinstitucionalne ekonomske teorije, opisuje njene razlike od neoklasične teorije i primjenjuje njene analitičke okvire na probleme ekonomskog razvoja. Ističe da neoinstitucionalna ekonomska teorija zadržava hipoteze rijetkosti i konkurencije kao osnove izbora, ali napušta hipotezu instrumentalne racionalnosti, koja je, kako kaže „*neoklasičnu ekonomiju učinila teorijom bez instituta*“. U svijetu instrumentalne racionalnosti instituti nijesu neophodni, jer postoje nepotpune informacije i ograničeni mentalni kapaciteti na osnovu kojih se iste obrađuju. Kao posledica, ljudi nameću ograničenja na ljudske interakcije da bi se ostvarile promjene. U tom svijetu ideje i ideologije igraju važnu ulogu u izborima, a transakcioni troškovi rezultiraju imperfektnim tržištima. Instituti smanjuju nesigurnost u procesu razmjene. Skupa s tehnologijom one određuju transakcione (i proizvodne) troškove. Uspješna razvojna politika zahtijeva razumijevanje dinamike ekonomskih promjena ako želi da ima pozitivne rezultate. Dinamički model ekonomskih promjena podrazumijeva analizu državnog uređenja, koje dominan-

tno određuje i primjenjuje formalna pravila. Politike su te koje oblikuju funkcionisanje ekonomije, jer definišu i primjenjuju ekonomska pravila igre. Zbog toga suština razvojne politike mora biti stvaranje državnog uređenja, koje će kreirati i primijenjivati efikasna svojinska prava. Ekonomski razvoj može da se ostvari u kratkom roku s autokratiskim režimima. Ali, dugoročni ekonomski razvoj zahtijeva razvoj vladavine prava i očuvanje građanskih i političkih sloboda. Neformalna ograničenja (norme ponašanja, konvencije i pravila ponašanja) su neophodan, ali ne i dovoljan uslov za dobro funkcionisanje privrede. Društva s normama povoljnim za ekonomski razvoj će nekad prosperirati čak i s nestabilnim i lošim političkim pravilima. Tu je bitna granica koju čini stepen primjene loših političkih pravila. North dalje ističe da vodič politici treba da bude mnogo više adaptivna nego alokativna efikasnost, koja predstavlja statički koncept s datom grupom instita. On zaključuje da ključ za dobro funkcionisanje privrede čini prilagodljiva institucionalna matrica, koja se podešava prema tehnološkom razvoju, demografskim promjenama i šokovima sistema. Osnovne prednosti za privredni razvoj pruža stabilno državno uređenje s komplementarnim normama. Uspješni političko-ekonomski sistemi su razvili takve karakteristike tokom dugog vremenskog perioda.

Analiza razlaganja prava svojine na djelimična punomoćja, uticaj tehničkog progressa na evoluciju svojinskih odnosa, uticaj prava svojine na ekonomske stimulanse, dvostruka uloga države (proizvođač društvenih dobara i oruđe u rukama vladajućih grupa), posledice oportunističkog ponašanja ekonomskih subjekata i mnoga druga područja istraživanja daju neoinstitucionalizmu veliki značaj (Drašković 1994, s. 21). O tome najbolje svjedoče četiri Nobelove nagrade za ekonomiju, koje su primili njegovi predstavnici J. Buchanan (1987), R. Coase (1991), G. Becker (1992) i D. North (1993). Smatra se da uključivanje institucionalne strukture u ekonomska istraživanja dovodi do povećanja njenog humanitarnog karaktera (*The Economics Journal*, vol. 101, January 1991, pp. 4, 5, 9, 41, 47, 68, 73), jer se na taj način dopunjuje skup uslova koji ograničavaju ekonomku djelatnost moralnim, administrativnim, pravnim, običajnim i drugim regulatorima, a omogućuju se organizovaniji oblici ekonomskih djelatnosti, njihove veće ciljne usmjerenost i pomjeranje njihovih granica. Područje interesovanja neoinstitucionalizma je veoma široko, ali se kao osnovni pravci istraživanja izdvajaju ekonomska teorija prava svojine - *property rights theory* (R. Coase, A. Alchian, H. Demsets, H. Demsets, M. Jensen, D. North, O. Williamson, S. Pejović, R. Požner), ekonomska teorija institucionalne evolucije (D. North, R. Thomas, L. Davis) i ekonomska teorija društvenog (konstitucionog) izbora (J. Buchanan, G. Tullock).

Osnovni zadatak ekonomske teorije prava svojine sastoji se u analizi uzajamnih djelovanja ekonomskih i pravnih sistema, koja se, prema njihovom mišljenju, uvijek realizuju u ponašanju ekonomskih subjekata. Ova teorija se dobro uklapa u tzv. *ekonomski imperijalizam*, pojavu karakterističnu za evoluciju neoklasične analize poslednje tri i po decenije, začetu u naučnim centrima Čikaga (M. Friedman, G. Stigler, G. Becker, R. Coase), Virdžinije (J.

Buckanan, G. Tullock) i Los Anđelesa (A. Alchian, H. Demsets), čiji je cilj unifikacija raznovrsnih nauka o društvu na bazi neoklasičnog pristupa. To se praktično izražava u doslednoj primjeni mikroekonomskog analitičkog instrumentarijuma na oblasti netržišne djelatnosti ljudi (obrazovanje, nauka, kultura, zdravstvena zaštita, rasna diskriminacija, prestupnost, brak, planiranje porodice itd.). Ambicije im se ogledaju u samouvjerenosti da njihova koncepcija predstavlja jedan od najvažnijih naredaka ekonomske misli u posleratnom periodu. Smatraju da mogu pretendovati na ulogu univerzalne (lidrske) metateorije, jer je novi pristup navodno dosta širok, pa može poslužiti za sintezu društvenih nauka.

Teorija prava svojine je nepotpuna bez teorije države, jer je država agens za specifikaciju i zaštitu prava svojine. U istoriji te ideje mogu se izdvojiti dva osnovna pristupa državi: teorija društvenog dogovora i teorija eksploatacije. Pokušaj sintetizovanja navedenih pristupa od strane D. Northa rezultirao je u izgradnji interesnog modela države, koji ima sledeće osobine: *prvo*, država se shvata kao agencija koja prodaje usluge odbrane i pravosuđa u zamjeni za poreze, *drugo*, ona ima osobine diskriminirajućeg monopoliste, jer razdvaja stanovništvo na razne grupe poreskih obveznika i za svaku utvrđuje prava svojine na takav način što maksimizuje stizanje kazne i *treće*, ona ograničava ponašanje upravljača u uslovima konkurencije. Dominantan cilj države je izgradnja takve strukture prava svojine, pomoću koje je moguće dostići maksimizaciju dohodaka. U okviru tog zadatka ona usmjerava na proizvodnju takvih društvenih dobara i usluga koji će minimizovati njene troškove za specifikaciju i zaštitu prava svojine.

U okviru teorije prava svojine poseban pravac predstavlja *ekonomija prava*, izrasla na spoju ekonomske i pravne teorije, čiji je glavni predstavnik R. Požner. Zamisao se sastoji u primjeni *Coaseovih* zaključaka na pravnu teoriju i sudsku praksu, jer smatra da su sva rješenja pravnih organa dužna oponašati tržište (doprinositi uspostavljanju takve raspodjele prava svojine koju bi dostiglo tržište pri odsustvu transakcionih troškova, i kojoj bi ekonomski subjekti sami pristupali, jer ne bi bilo tih troškova da ih sprečavaju). Konceptualni kostur *ekonomije prava*, prema Hirshleiferovom mišljenju (1982, s. 24), čine *Smithova teorema* (prema kojoj dobrovoljna razmjena povećava blagostanje učesnika posla), *Coaseova teorema* (prema kojoj se sve mogućnosti za uzajamno korisnu razmjenu potpuno iscrpljuju samim zainteresovanim stranama, uz uslov da su transakcioni troškovi jednaki nuli, a prava svojine precizno definisana) i *Požnerova teorema* (prema kojoj se u slučaju pozitivnih transakcionih troškova, različite varijante raspodjele prava svojine pokazuju nejednako vrijedne s aspekta interesa društva. Dalje, i *nova ekonomska istorija* (kliometrija) se zasniva na sintezi (kombinaciji) neoklasične i neoinstitucionalne teorije s kvantitativnim ekonomskim metodama.

Poslednjih godina takođe su ispoljene značajne težnje za „sintezom“ ekonomskih teorija. Na redovnoj godišnjoj konferenciji *Američke ekonomske asocijacije* održane 04.01.2008. jedna od sesija bila je pod nazivom „Približa-

vane pogleda u makroekonomiji⁴. U njoj je izražen je široki spektar mišljenja po mnogim ključnim pitanjima, u kojima se prepoznaju velika raznoglasja, čak i u definisanju najperspektivnijih tema daljih istraživanja. Posmatrano kroz tu prizmu, teško je vjerovati da je moguća makar većinska saglasnost i izdvajanje nekih ključnih elemenata koji bi predstavljali osnovu *nove ekonomske sinteze* (Woodford 2009, p. 267).

Očigledno je da raznoglasja vuku korijene u ne tako davnoj prošlosti. *Neokeynesijanci* i *monetaristi* su se sporili 60-ih i početkom 70-ih godina da li je kriva IS ili LM elastičnija na kamatnu stopu, da li je fiskalna ili monetarna politika efikasnija za upravljanje agregatnom tražnjom, da li je moguće (keynesijanskim) strukturnim ekonomskim modelima prognozirati kratkoročne efekte raznih tipova ekonomskih politika i prema njima „naštelovati“ biznis cikluse. Krajem 70-ih i 80-ih polemika je prešla na teren *nove klasične škole* i *teorije realnog biznis ciklusa*, čiji predstavnici na neki način zastupaju poglede *monetarista*, bez obzira na sasvim drugačije metodološke pozicije, koje su usmjerene na stvaranje korektnih strukturnih modela kratkoročnih kolebanja u uslovima strogo formalizovane i dinamičke opšte ravnoteže (Ibid., p. 268), s mnogim tipovima korekcija (*adjustment frictions*).

Nezavisno od suštinskih razlika s keynesijanskim pogledima, čini se da je, ipak, došlo do određenog približavanja, makar s aspekta zajedničke orijentisanosti na korišćenje modeliranja ekonomske stvarnosti. Woodford ističe da je poslednjih 10-15 godina došlo do daljeg približavanja pozicija makroekonomista u pogledu oblika teorijske analize i empirijskih istraživanja. On navodi da su M. Goodfriend i R. King ukazali na stvaranje „nove neoklasične sinteze“ makroekonomske misli.

Pored navedene metodološke saglasnosti o korišćenju modela, široko je prihvaćeno mišljenje o poželjnosti stvaranja količinske analize ekonomske politike na bazi ekonometrijskih strukturnih modela. Woodford (Ibid., p. 269) smatra da je „*najvažniji cilj teorijske analize u makroekonomiji – definisanje procesa kojeg generišu podaci (data-generating process) i koji se izražava u ovom ili onom strukturnom modelu. To omogućuje analizu podudaranja modela sa karakteristikama agregiranih vremenskih nizova. Metodi ekonometrijske ocjene strukturnih modela i njihove stohastičke stimulacije u uslovima alternativnih režima ekonomske politike su ključni u instrumentarijumu savremenih makroekonomista*“. Dalje, on navodi da je uspostavljena saglasnost o tome da očekivanja u modelima moraju biti endogena i da je prilikom analize ekonomske politike najvažnije uzimati u obzir razlike u očekivanjima, koja su povezana s raznim varijantama ekonomske politike. Sjetimo se da je upravo u tome i bila suština Lucasove (1976) kritike tradicionalnih metoda ekonometrijske analize ekonomske politike. Većina makroekonomista su takođe saglasni da su realna kolebanja (tehnološki i drugi šokovi) značajan uzrok ekonomskih fluktuacija. Najzad, uspostavljeno je i jednoglasje po pitanju efikasnosti monetarne politike kao sredstva kontrole infacije.

Bez obzira na navedene argumente o prevazilaženju nekih nesuglasica među makroekonomistima, izvjesno je da su mnogo veća i brojnija njihova razmimoilaže-

nja po značajnom broju teorijskih i praktičnih pitanja. Da li će i kada će konkurencija u teorijski suprotnim shvatanjima i hipotezama, zajedno s nastojanjima za produktivnim dijalogom dovesti do manjeg ili većeg progressa u rješavanju nagomilanih neriješenih pitanja, ostaje da se vidi.

5. Sjećanje na „Keynesovu sintezu“

Istupajući protiv neoklasične ortodoksije, zasnovane na idealu slobodne konkurencije i nemiješanju države u ekonomske procese, J. M. Keynes je formulisao originalne teorijske i praktične recepte makroekonomskog regulisanja kapitalističke privrede. Njegovo ekonomsko učenje (često nazivano „politikom regulisanja tražnje“) sve do 70-ih godina prošlog vijeka je dominiralo kao teorijska osnova ekonomske politike većine razvijenih zapadnih zemalja. Iako su predstavnici monetarizma, ekonomije ponude, neoliberalizma i neoinstitucionalizma značajno potpisali primjenu Keynesovog učenja, ono nikada nije bilo na putu za arhiv istorije, nego se u većoj ili manjoj mjeri koristilo u novim oblicima sinteze s drugim ekonomskim teorijama. Posebno u periodima velikih ekonomskih kriza.

Iako nije bio naklonjen ni sovjetskoj vlasti, ni slovenskom duhu, ironijom sudbine Keynes se trajno vezao za Rusiju: 4. avgusta 1925. se oženio ruskom balerinom Lidijom Lopokovom i postao ruski zet. Ubrzo zatim, u septembru 1925. otputovao je u posjetu ženinim roditeljima. Usput je kao predstavnik Kembridžskog univerziteta prisustvovao proslavi 200-te godišnjice Ruske akademije nauka. To su, naravno, bili zvanični razlozi njegove prve posjete Rusiji. S istorijske distansce nam se nameće kao moguć još jedan razlog – razvijanje teorije mješovite ekonomije kao sinteze kapitalističkog i socijalističkog načina privređivanja.

Keynes je održao nekoliko predavanja u Petrogradu i Moskvi, susreo se s nekim funkcionerima Gosplana, Centralne banke i poznatim sovjetskim ekonomistima tog vremena. U periodu 20-ih godina ostvaren je najplodniji razvoj sovjetske ekonomske misli, zahvaljujući opštoj liberalizaciji u periodu Nove ekonomske politike (1921-1929). Radilo se o oživljavanju državno-kapitalističkih elemenata privređivanja, privatne inicijative, tržišta, robno-novčanih odnosa i sl., kao i o njihovom kombinovanju sa sveobuhvatnim planom u uslovima početne izgradnje socijalizma. Na taj način, sovjetska država i odgovarajuća ekonomska misao su se prvi u istoriji srela s fenomenima tzv. „*mješovite ekonomije*“. Ti praktični fenomeni su zahtijevali teorijsko objašnjenje. To se pokušalo uraditi opsežnim diskusijama o odnosu socijalističkog (nerobnog) i kapitalističkog (sitnorobnog) sektora privrede, o odnosu plana i tržišta kao regulatorima ta dva suprotstavljena privredna sektora, o uspostavljanju privredne ravnoteže i izbjegavanju krize itd. Od svih dostignuća sovjetske ekonomske misli iz tog perioda, možda je najveće bila Kondratjevleva *teorija velikih kapitalističkih ciklusa*, koja je predviđala neprekidan razvoj kapitalističke privrede. To je bilo u suprotnosti sa zvaničnim vladinim i partijskim stavov-

vima o kraju kapitalizma, pa je zbog tog zaključka N. D. Kondratjev pogubljen 1938.

Na predavanjima u Moskvi 14. i 15. septembra 1925. on je, pored ostalog, govorio i o nemarksističkoj teoriji stadijnog ekonomskog razvoja, koja se zasniva na shvatanjima Commonsa da postoje tri epohe u razvoju kapitalizma: epoha deficita, epoha suficita i epoha stabilizacije. Istakao je da Engleska ulazi u fazu stabilizacije, koju karakteriše određeno smanjenje individualnih sloboda (zbog uplitanja države), i da ona predstavlja realnu alternativu komunizmu. Oštro je osudio dva ekstremna oblika državnog upravljanja (fašizam i boljševizam), ali se založio za državno ograničavanje ekonomske anarhije liberalnog kapitalizma, u cilju socijalne pravednosti i stabilnosti. Podvrgao je kritici i „sklerozi” kapitalističkog društva, ističući da se zalaže za aktivnu ekonomsku politiku države, posebno na polju stabilnosti cijena, akumulacije i brojnosti stanovništva. Na prvi pogled se slušaocima činilo da bi to moglo da znači toliko željenu socijalizaciju kapitalizma. Međutim, Keynes im je odmah razbio sve iluzije razlikovanjem lenjinizma kao „*istovremeno agresivne religije i eksperimentalne metode*” od njegovog ideala aktivne ekonomske politike države, koji nije povezan ni s jednom partijskom religijom. Naglasio je da je Zapad veoma zainteresovan za rezultate socijalističkog eksperimenta, od kojeg se možda može nešto korisno naučiti. To potvrđuje našu pretpostavku o nezvaničnim razlozima Keynesove posjete Rusiji.

Kad se vratio kući, vidno umoran od puta, izjavio je: „*U Rusiji je takva luda zbrka dobrog i lošeg, sve do samih krajnosti ... Jedno od Zinovjevovih predviđanja - da će kroz deset godina životni standard u Rusiji biti viši od predratnog, a u svim ostalim zemljama niži - može i da se ostvari*” (cit. prema: Drašković 1997, s. 79). Ali, ovo predviđanje se nije ostvarilo. Ostvarila su se, međutim, neka Keynesova predviđanja vezana za Rusiju. Još pod svježim utiscima, napisao je rad „*A Short View of Russia*”, koji je u tri nastavka objavio časopis „*Nation and Athenaeum*” 10, 17 i 25 oktobra 1925. U njima otvoreno kritikuje sovjetski komunizam i politiku „*koji, i pored svih nedostataka, nose u sebi sjeme progressa čovječanstva*” (Skidelskij 1996, s. 139). Treba imati u vidu da je Keynes bio u Rusiji u periodu NEP-a i da u momentu pisanja razmatranog rada nije ni vidio, ni pretpostavljao grozote koje će tek kasnije uslijediti u periodu kolektivizacije i Staljinovih „čistki”, koje su počele nekoliko godina kasnije. Pa ipak, on je primijetio veliku neravnotežu između 20 miliona gradskih proletera, čiji je životni standard bio mnogo bolji u odnosu na 120 miliona eksploatisanih seljaka. Osnovne suprotnosti (na koje su ukazivali i Buharin, Trocki, Preobraženski i dr. u svojim poznatim diskusijama) i eksploatacija, prema mišljenju Keynesa, proizilaze iz državne politike snabdijevanja, zasnovane na monopolu spoljne trgovine, potpunoj kontroli industrijske proizvodnje i svjesno utvrđenim disparitetima cijena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda (u korist ovih drugih).

Pored toga, Keynes je uočio pet osnovnih poluga na kojima se zasniva sovjetsko upravljanje privredom: državni monopol spoljne trgovine, inflacioni porez, precijenjena valuta, deformacije u nivoima relativnih cijena

i subvencije državnim preduzećima. Već na prvi pogled se čini da su navedeni elementi velikim dijelom bili zastupljeni i u ekonomskoj politici svih bivših socijalističkih zemalja sve do sloma socijalizma u globalnim razmjerama. Keynes je došao do zaključka da je sovjetskoj privredi hitno potrebno prestrukturiranje, u smislu odustajanja od industrijalizacije i forsiranja komparativnih prednosti koje, prema njegovom mišljenju, postoje u poljoprivredi. Nije nam poznato da li je u to vrijeme neko od boljševičkih vođa znao za ove Keynesove preporuke, ali smo sigurni da bi ih odbacio, čak i da je znao. Uostalom, industrijalizacija i kolektivizacija su bile partijske direktive koje su se morale sprovesti, bez obzira na izuzetno visoku cijenu koju je platio narod SSSR.

Analizirajući ukupnu situaciju u sovjetskom društvu, Keynes je smatrao da njegova dugovječnost zavisi od toga koliko će promjenjivi skup stimulacija biti sposoban da obezbjeđuje materijalni progres. Sličnu formulaciju nalazimo i kod ruskog Akademika S. S. Šatalina (1989, s. 19), koji je za vrijeme „perestrojke” poručivao: „*Pobijediće onaj društveni sistem u kojem bude jači motivacioni mehanizmi*”. Keynes je vizionarski primijetio činjenicu da sovjetski sistem „*čak i pri niskom nivou efikasnosti ipak funkcioniše i posjeduje elemente stabilnosti*” (Skidelskij 1996, s. 143). Poznato je da su se ti elementi stabilnosti zasnivali na mobilizacijskom, ekstenzivnom rastu, jednakosti ljudi u siromaštvu, organizovanoj prisili, entuzijazmu masa zaslijepljenih obećanjima i sl. Ali, ti elementi su vremenom sve više slabili, dok su uporedo jačali rušilački motivi. Kao što je poznato, decenijama građenu sovjetsku kulu od lažnih ideala, kultova i zabluda srušila su upravo – obećanja! Tome su, naravno, doprinijeli: reprodukovanje nestašica, opšte nezadovoljstvo, uravnilovka, nizak životni standard, izgubljeno povjerenje naroda, špekulativno tržište, nagomilane sociopatološke pojave, regionalne, političke, vjerske i nacionalne podjele itd. Svi navedeni razlozi se mogu sažeti u jedan kratak zaključak: socijalizam je krahirao zbog svoje neefikasnosti. U tom svijetlu se najbolje može sagledati vrijednost Keynesovog predviđanja iz posmatranog rada: „*Ako nereligiozni kapitalizam teži konačno da pobijedi religiozni komunizam, nije dovoljno da prosto bude ekonomski efikasniji, nego treba da bude višestruko efikasniji*” (Ibid., s. 144). Svaki komentar istorija je učinila suvišnim.

U aprilu 1928. Keynes je drugi put posjetio Rusiju. To je bio kraj NEP-a, vrijeme učvršćivanja Staljinove diktature i priprema za ubranu industrijalizaciju i nasilnu kolektivizaciju. Pogoršala se situacija u političkom, ekonomskom i socijalnom pogledu. Privatni sektor je likvidiran. Kulaci su bili pod velikim udarom i ograničenjima Bio je to period koji je neposredno prethodio pogubnim Staljinovim „čistkama”, a koji je potvrdio Buharinovo „proročanstvo” o tragičnim posledicama aktivnosti Staljinove „nove ljevice”: uspostavljanje izrabljivačkog uređenja s jednakošću ljudi na gotovo robovskom nivou i raspo-djelom na kazan. Sve je to Keynes primijetio, uz ironičnu konstataciju da se „*cijena 'nove vjere' pokazala previše visokom*”. U svom pismu Lady Ottoline Morrell 2. maja 1928. navodi da su mu opera i balet opet pružili zadovoljstvo, ali da su boljševici na njega proizveli još mučniji utisak nego

prilikom prve posjete i „*doke se ponovo ne dođe u Rusiju, ne može se shvatiti koliko su boljševici ljudi, i koliko za njih više znači sudbina eksperimenta koji sprovode od obezbjeđenja normalnog funkcionisanja privrede*” (cit. prema: Drašković 1997, s. 84). Eksperiment socijalističkog čistilišta je predugo trajao. Da se istorija ne bi ponovila, neka kao upozorenje ostanu upamćene citirane Keynesove riječi.

6. Zaključak

Univerzalnost ekonomske teorije niti je postojala, ne postoji, niti može postojati, po prirodi stvari. Pa ipak, budući privredni razvoj mora se zasnivati na uvažavanju sinteze makar pojedinih racionalnih djelova (jezgara) različitih ekonomskih teorija. Među njima istaknuto (možda i dominantno) mjesto pripada neoinstitucionalizmu. Bez korektnih primjene tako shvaćene teorijske podloge nije moguća izrada konzistentne razvojne strategije i odgovarajuće efikasne ekonomske politike. Svaki monizam se u navedenom kontekstu pokazao dogmatskim, neuspješnim i iluzionističkim, ideološki i interesno orijentisanim. Institucionalni pluralizam i selektivna teorijska sinteza su imperativ vremena. Radi boljeg razumijevanja navedenog zaključka, konkretno se misli da neophodni intervencionizam mora biti institucionalnog, a ne konjunkturnog karaktera. Pri tome treba imati u vidu opasnost da institucionalne matrice države najvećim dijelom determinišu partije na vlasti.

Globalna finansijska i ekonomska kriza su se u ogromnoj većini postsocijalističkih država nadovezale na tranzicijsku krizu. Očigledno je da je, pored preduzimanja kompleksnih antikriznih mjera (ponekad alternativnih djelovanja, čak i po metodi proba i grešaka), potrebno preispitivanje i modernizacija ekonomskih politika u navedenim državama. Pri tome se mora voditi računa o potrebi povećanju uloge socijalne politike, bez koje je teško očekivati kvalitetnu obrazovnu, radnu i preduzetničku motivaciju, koje predstavljaju jedan od uslova ekonomske stabilizacije i održivog ekonomskog rasta.

Modernizacija ekonomske politike je preduslov eliminisanja raznih rizika, koji objektivno prijete svojim mogućim negativnim djelovanjima. Pri tome se misli na rizike od makroekonomske destabilizacije, nacionalizacije (skrivene ili javne), moralnog hazarda (nesavjesnog i/ili oportunističkog ponašanja), dirizističke ideologije „velike“ i/ili neoliberalne „minimilne“ države, primjene ekonomskih monizama, očuvanja *statusa quo* (na štetu dinamičnosti, diversifikacije i inovativnosti), svih oblika ekonomske i druge monopolizacije, političke rizike itd. Svi navedeni rizici se nalaze na fonu teorijske konfrontacije između monetarizma i keynesijanstva, deregulacije i dirizizma. Modernizacija ekonomske politike mora podrazumijevati zamjenu statičnog rentno orijentisanog (*rent-seeking*) tipa motivacije ekonomskih subjekata (koji, pored ostalog, vodi stvaranju modela tzv. „*grabeške države*” - termin P. Evansa, 1993) sa dinamičkim profitno orijentisanim tipom motivacije (*profit-seeking*). Tu se već nazire jedno važno pitanje za moguću novu ekonomsku diskusiju: može li i na koji način „*grabeška država*“ biti „*minimalna*“? Slaba

država je često spominjana sintagma u različitim kontekstima, npr. da je država deficitarna u pogledu korišćenja aparata sile (Migdal, Kohli, Shu), da se politička kompeticija ne reguliše posredstvom pravila izbora, da se političari takmiče za privatne rente (Marcouiller, Young 1995) i da je politika personalistička („harizmatična”) zbog kulturnog identiteta ili „jakih ljudi u politici”.

Praksa razvijenih privreda pokazuje da se dobro uređeni tržišni poredak može stvoriti tek na bazi izbalansirane i pouzdane države, koja je aktivno prisutna u raznim segmentima ekonomskih odnosa. Apsurd je da se država i tržište dihotomno i monistički suprotstavljaju. Moderna ekonomska teorija jasno ističe kao moto da efikasna država štiti svojinska prava, garantuje realizaciju ugovora, ukupni institucionalni i demokratski poredak i efikasnu infrastrukturu. Protiv svih oblika ekonomskih monizama govori poziv A. Solženjicina „*na urazumljivanje i samoograničavanje, na podređivanje ličnih interesa moralnim kriterijumima, na prevazilaženje najgorih aspekata ljudske prirode. ... da ne bi došlo do razarajućih socijalnih revolucija*”.

Predmet izučavanja ekonomije se odavno proširio i, pored sistema društvene reprodukcije, obuhvata i sistem institucionalnih i drugih struktura. To povlači za sobom i metodološke promjene vezane za strukturno-institucionalni pristup privređivanju, kao i nove izvore ekonomskog rasta i razvoja: kvalitetan menadžment, savremeno organizovanje, podsticajno zakonodavstvo, efikasni društveni i ekonomski instituti, širenje znanja ...

Literatura

- Alle, M. (1989), „Jedinstvenij kriterij istini – soglasie s dannimi opita“, *Mirovaja ekonomika i međunarodne otnošenija* N° 11.
- Arrow, K. (1963), *Social Choice and Individual Values*, London: New Haven.
- Arow, K. (2009), „Some Developments in Economic Theory Since 1940: An Eyewitness Account“, *Annual Review of Economics* Vol 1, 1-16.
- Baletić, Z. (2009), „Krizna i antikrizna politika“, Zbornik radova *Krizna i okviri ekonomske politike*, Zagreb: Razred za društvene znanosti HAZU i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, 9-15.
- Bruno, M. (1997), „Glubokie krizisi i reforma“, *Voprosi ekonomiki* N° 2, 4-29.
- Csaba, L. (1995), *The Capitalist Revolution in Eastern Europe. A Contribution to the Economic Theory of Systemic Change*. Edvard Elgar.
- Drašković, V. (1994), *Razvoj sovjetske ekonomske misli*, Beograd: Ekonomika.
- _____ (1994a), „Neoinstitucionalizam i ekonomska teorija prava svojine“, *Ekonomika* br. 1-3, 21-25.
- _____ (1997), *Neoinstitucionalne ekonomske teorije - prava svojine, firme i društvenog izbora*, Beograd i Kotor: Ekonomika i Fakultet za pomorstvo.
- _____ (1997b), „Keynesove veze s Rusijom“, *Ekonomski anali* br. 135, Vol. 41, 79-84.

_____ (2006), „Nobelova memorijalna nagrada za ekonomiju u 2006“, *Montenegrin Journal of Economics* N° 4, 185-188.

Evans, P. (1993), *Rethinking on Embedded Autonomy*, Berkeley: University of California.

Fisher, S. et al. (1996), „Stabilisation and Growth in Transition Economies: The Earlier Experience“, *IMF Working Paper* N° 31, 11-15.

Hirshleifer, J. (1982), „Evolutionary Models in Economics and Law: Cooperation versus Conflict Strategies“, *Research in Law Economic*, Vol. 4.

Keynes, J. M. (1971), „Economic Consequences of the Peace“, *Collected Writings*, Vol. 2.

Kornai, J. (1996), „Ustojčivij rast kak važnejšij prioritet“, *Voprosi ekonomiki* N° 10, 23-38.

Kydland, F., Prescott, E. (1982), „Time to Build and Aggregate Fluctuations“, *Econometrica*, Vol. 50, N° 6, 1345-1370.

Lucas, R. (1976), „Econometric Policy Evaluation: A Critique“, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, Vol. 1, N° 1, 19-46.

_____ (1980), „Methods and Problems in Business Cycle Theory“, *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 12, N° 4, 696—715.

Lucas R., Prescott E. (1971), „Investment Under Uncertainty“, *Econometrica* Vol. 39, N° 5, 659-681.

Marcouiller, D., Young, L. (1995), „The Black hole of graft: the predatory state and the informal economy“, *American Economic Review* N° 3, 630-646.

Murell, P. (1996), „How Far has the Transition Progressed“, *Journal of Economic Perspectives*, 10, 29-42.

North, D. (1987), „Institutions, transaction cost and economic growth“, *Economic Inquiry* Vol. 25, N° 3, 418-432.

_____ (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge: University Press.

_____ (1993), „Instituti i ekonomičeskij rost: istoričeskoe vvedenie“, *Thesis* Tom 1, Vip. 2, 69-91.

_____ (1993a), „The New Institutional Economics and Development“, Working Paper.

Skidelskij, R. (1996), „O 'belom vzgljade' Džona Mejnarda Kejnasa“, *Voprosi ekonomiki* N° 2.

Solow, R. (1956), „A Contribution to the Theory of Economic Growth“, *Quarterly Journal of Economics* Vol. 70, N° 1, 65-94.

Šatalin, S. S. (1989), „Neobratimost' reformi“, *Ekonomičeskaja gazeta* N° 17.

The Economics Journal (1991), Vol. 101, Januar, 4-73.

Woodford, M. (2009), „Convergence in Macroeconomics: Elements of the New Synthesis“, *American Economic Journal: Macroeconomics*, Vol. 1, N° 1, 267-279.

Conclusion

The universality of economic theory never existed as it does not nor can exist by nature. However, future economic development must be based on respect for the synthesis of at least some rational parts (cores) of different economic theories. Among them a prominent (perhaps dominant) position must belong to neo-institutionalism. Without the correct application of such a theoretical basis the creation of a consistent development strategy and the corresponding effective economic policy is not possible. Every kind of monism in such context showed as dogmatic, unsuccessful and illusionistic, ideological and interest-oriented. Institutional pluralism and theoretical synthesis are the imperative of the time. For a better understanding of this conclusion, it specifically refers to the necessity of intervention which must be of institutional, not conjunctive character. At the same time one should have in mind that the institutional matrix of the state largely determines the party in power.

The global financial and economic crisis is in the vast majority of post-socialist countries linked to the transitional crisis. It is obvious that, in addition to taking the complex anti-crisis measures (sometimes alternative work, even by the method of trial and error), the review and modernization of economic policies in those countries is also a necessity. Additionally, the need to increase the role of social policy has to be taken into account, without which it is difficult to expect quality educational, labor and entrepreneurial motivation, which is one of the preconditions for economic stabilization and sustainable economic growth.

Modernization of economic policy is a prerequisite for eliminating various risks that objectively threaten with their possible negative effects. This refers to the risks of macroeconomic destabilization, nationalization (public or hidden), moral hazard (negligent and / or opportunistic behavior), dirigisme-based ideology of „great“ and / or neo-liberal „minimal“ state, the application of economic monism, maintaining the status quo (at the expense of dynamics, diversification and innovation), all forms of economic and other monopolization, political risks and so on. All the mentioned risks are the background of theoretical confrontation between monetarism and keynesism, deregulation and dirigisme. Modernization of economic policy must include replacement of static rent-seeking type of motivation of economic agents (which, inter alia, aims to create a model of so-called „Predatory state“ - the term P. Evans, 1993) with the dynamic profit-seeking type of motivation.

There is already an important emerging issue for a possible new economic discussion: whether and how 'predatory state' can be 'minimal'? A Weak country is an often mentioned phrase in different contexts, for example that the state is deficient in terms of using the devices of force (Migdal, Kohli, Shu 1994), that political competition is regulated through the rules of elections, that the politicians competing for private rents (Marcouiller, Young 1995) and that the politics is individualistic („charismatic“) because of cultural identity or „strong men in politics“.

The practice of developed countries shows that well-regulated market order can be created only on the basis of reliable and balanced state, which is actively present in the various aspects of economic relations. It is absurd that the state and the market are mutually opposed in terms of dichotomy and monism. Modern economic theory clearly sets out as the motto that effective state protects property rights, guarantees the performance of contracts, overall institutional and democratic order and efficient infrastructure. Against all forms of economic monism a warning A. Solzhenitsyn calls for „reasoning and self-limitation, subordination of personal interests to moral criteria, overcoming the worst aspects of human nature... to avoid devastating social revolution“. The subject of economical study has been (probably) expanded long time ago and, in addition to the system of social reproduction, it includes a system of institutional and other structures. This entails a change in methodology for the structural-institutional approach to economic activity, as well as new sources of economic growth and development: quality management, modern organization, zešifil legislation, effective social and economic institutes, diffusion of knowledge...